

PROTEST IN BELGRADE

Mladen Lazić (ed.): *Protest in Belgrade*
(Budapest: Central European University Press, 1999)

A Belgrádi Egyetem Filozófia Tanszékének professzora, Mladen Lazić szerkesztésében megjelent tanulmánykötet a Belgrádban 1996 novembere és 1997 márciusa között lezajlott, az évtized egyik legfontosabb társadalmi mozgalmának tartott és a kommunista rendszer megkésett összeomlásának megnyilvánulásaként értékelt polgári és diáktüntetések dokumentálja. A két, párhuzamosan zajló tüntetéssorozat kiváltó oka az volt, hogy a helyhatósági választások eredményeit Slobodan Milošević semmissé nyilvánította tizennégy szerbiai városban, köztük Belgrádban. A mintegy öt hónapig tartóan és folyamatosan zajló civil megmozdulások, illetve diáktüntetések mérték az első komoly belső csapást a belgrádi rezsimre, elindítva a 2000-ben lezajlott rendszerváltáshoz vezető folyamatokat.

A kötet három fő részre tagolódik: a polgári tüntetéssorozattal kapcsolatos tanulmányokra, a diáktüntetésekről készült kutatásokra, valamint egy, a tüntetéseket a polgári engedetlenség szemszögéből vizsgáló elemzésre. A függelékben megtalálható a tömegmegmozdulások kronológiája, a polgári tüntetéssorozat kutatásához felhasznált kérdőív és a mintavételi terv. A már 1997 februárjában kiadott szerb nyelvű eredetihez képest az angol nyelvű változatban kevés a tartalmi módosítás, jelentősebb kiegészítések csupán a bevezetőhöz írt végzőban és a tüntetések kronológiájában történtek.

Az első részben található öt tanulmányban a Belgrádi Egyetem Filozófia Tanszéke Szociológiai Kutatóintézetének néhány fiatal tanársegéd kutatója a *Zajedno* ellenzéki koalícióhoz kapcsolódó polgári tüntetéssorozatot vizsgálja meg. Idősebb professzor kollégáik, köztük a szerkesztő Mladen Lazić is, a szakmai objektivitás céljából az aktív részvétel helyett a távolságtartást, fiatal kollégáik szakmai támogatását választják. Amint azt a szerkesztő bevezetőjében felvázolja, a váratlanul kibontakozó tömegtüntetések szakmailag is felkészületlenül érték a Szociológiai Kutatóintézet munkatársait. Elsőrendű céljuknak az események legalább részben szisztematikus dokumentálását tűzték ki, másodsorban a begyűjtött és csak részben feldolgozott információkat öntudatformáló eszközként kívánták visszacsatolni a folyamatban levő tömegtüntetés eseményeihez.

Bevezető tanulmányában Lazić a kérdőív-összeállítás és a mintavétel nehézségeiről szólva kifejti, hogy a kérdőívet állandó mozgásban levő tömeg lekérdezéséhez kellett igazítani, így tömörségre és világos megfogalmazásra kellett törekedni. A függelékben Slobodan Cvejić a mintavételi módszerről szólva kitér arra, hogy a kutatott jelenség újszerűsége, a résztvevők számáról és összetételéről rendelkezésre álló objektív adatok hiánya miatt csupán az egyszerű véletlen mintavételi eljárás jöhetett szóba, melynek hatékonyságát a kérdezőbiztosoknak adott pontos instrukciókkal próbálták növelni. A hét napig tartó interjúzás eredményeként 483 kitöltött kérdőív szolgált a kutatás alapjául.

Az első rész indító tanulmánya Marija Babović munkája: *Potential for Active Society* (Az aktív társadalom kialakulásának lehetősége). A tanulmány empirikus része a polgári tüntetések résztvevőinek társadalmi-demográfiai jellemzőit vizsgálja. A szerző megállapítja a résztvevők városi középosztályhoz való tartozásából adódó rendkívül nagy strukturális homogenitását. A nemek szerinti részvétel vizsgálatából a nők magas részvételi aránya derül ki, ami nagyfokú társadalmi aktivitásukra enged következtetni. Az életkor szempontjából a fiatal (20–29 éves) és a középkorú (40–49 éves) korosztály dominált a tüntetők között. A tiltakozók iskolai végzettség és foglalkozás szerinti megoszlása mutatja a legnagyobb különbségeket Belgrád és Szerbia átlagjellemzőihez képest. A felsőfokú végzettségű szakemberek és diákok magas részvételi arányából és az alapfokú végzettséggel rendelkezők rendkívül alacsony részvételi arányából Babović azt a következtetést vonja le, hogy a politikai aktivizmushoz vezető civil öntudat forrása az iskolázottság. A munkásrétegek távolmaradását a radikális társadalmi változásoktól való félelmükkel, valamint a létformájukból adódó passzivitással indokolja.

A második tanulmány, *General Character of the Protest and Prospects for Democratization in Serbia* (A tiltakozás általános jellemzői és a demokratizálódás esélyei Szerbiában) címmel, Slobodan Cvejić munkája. A szerző azt vizsgálja, hogy a korábbi belgrádi megmozdulásokhoz képest az 1996–97-es tüntetések értékelhetők-e a polgári Szerbia kollektív megnyilvánulásaként, a rendszerváltás lehetőségét is magukban hordozva. Megállapításai szerint a tüntetéssorozat a szerb társadalom egy fontos szegmensének társadalmi tudatosságbeli változását jelezte, a korábbi években eluralkodó tradicionalista, nacionalista, tekintélyelvű magatartással szemben. A kizárólag a választások eredményének elismerését követelő, a résztvevők többségét kitevő „legalisták” és a kizárólag Milošević lemondását követelő „puccsisták” jellemzőit vizsgálva a szerző arra a következtetésre jut, hogy a második csoportban a tekintélyelvűek, az idegengyűlölők és a radikálisok túlsúlyban voltak. Ezzel szemben a tiltakozások demokratikus jellegét és a résztvevők politikai érettségét látja igazolódni a többségi véleményt képviselő „legalisták” által kifejezett intézményes eljárásba vetett hitben. Cvejić a tüntetések jellemzőinek vizsgálatából arra következtet, hogy a polgári megmozdulásoknak általános modernizáló jellegük volt, követeléseik a politikai szférán keresztül törtek a felszínre, és a középosztály mélyebben fekvő érdekeit fejezték ki.

Vladimir Vuletić *Citizens in Protest* (Tiltakozó polgárok) című tanulmányának első fele a tüntetések formai jellemzőit vizsgálja, a résztvevők viselkedésmintáinak elemzése alapján. A szerző olyan tényezőket vizsgál meg, mint a tüntetéseken eltöltött idő hossza, a részvétel gyakorisága, a „kezdő” és a „tapasztalt” tüntetők viselkedése közötti különbségek, az iskolai végzettség és életkor szerinti viselkedésbeli különbségek, a szlogenek iránti preferencia, a félelem szerepe és a tüntetések kimene-telével kapcsolatos várakozások.

A tanulmány második felében a szerző az új modernizációs elméletek tükrében és az empirikus kutatás eredményeinek alapján kifejti, hogy a korábbi tüntetésekkel szemben, melyek elsősorban politikai puccskísérletek voltak, az 1996–97-es polgári megmozdulások alapvető változást jelentettek azáltal, hogy felismerhető modernizációs jegyeket viseltek. Vuletić szerint a nacionalistának bélyegzett tiltakozások valójában túllépték a *Zajedno* ellenzéki csoport hatáskörét, és egy olyan társadalmi je-

lenséggé nőttek, amelynek fő mozgatóereje maga a lakosság egy része volt. Ezt a vezető szerepet a középosztály töltötte be, míg a politikai és kulturális elit szerepköre meglehetősen korlátozott volt. A szerző úgy véli, hogy az 1996–97-es polgári tüntetések az úgynevezett kelet-európai modernizációs modellhez állnak a legközelebb, mivel – a térségbeli rendszerváltásokhoz hasonlóan – a szerbiai megmozdulásokat egyaránt jellemezték olyan törekvések, mint a politikai és a gazdasági rendszerváltás, a gyors változások iránti vágy, a békés átmenetre fektetett hangsúly, a média fontosságának hangsúlyozása és a nemzetközi támogatásba vetett hit.

A következő tanulmány *Vladimir Ilic Social and Political Consciousness of Protest Participants* (A tüntetők társadalmi és politikai tudatossága) című tanulmánya. Ilic a tömegtüntetések ideológiai dimenzióját vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a hangsúlyosan osztály és városi jellegű tüntetések résztvevőinek társadalmi és politikai tudatossága egy adott társadalmi csoporthoz való tartozás függvénye volt, ugyanakkor rendkívül fejletlen és ellentmondásos – ez pedig a manipulálhatóság lehetőségét teremtette meg. Ilic szerint a tüntetők fogalmi zavarának egyik jele az volt, hogy az anyagi egyenlőséget az igazságosság alapfeltételének tekintették, de ugyanakkor a társadalmi haladás alapjának a magántulajdont tartották. A tekintélyelvűség elutasításának mértékét a magasan iskolázottak és a vállalkozók körében találta a legnagyobbak, a középiskolások és egyetemisták esetében a legkisebbnek. A tekintélyelvűséget elutasítók nagy része ugyanakkor a parlamentarizmus hívének is bizonyult. A szerző a kommunizmus felszámolásával és a Milošević elmozdításával egyetértő nagyszámú vállalkozó és menedzser radikalizmusát gazdasági érdekeik megnyilvánulásaként értékeli.

Az első rész befejező tanulmánya *Marina Blagojević The Walks in Gender Perspective* (A felvonulások a nemi szerepek szemszögéből) című munkája. A kutató a nemi szerepeknek a polgári és a diáktüntetésekben megnyilvánuló dimenzióit több irányból vizsgálja. A tiltakozásokon való részvétel, viselkedés és attitűdök nemek szerinti vizsgálata során olyan tényezőket vett figyelembe, mint a társadalmi hovatartozás, az életkor szerinti megoszlás, párttagság, a tüntetések vezetői hierarchiájában elfoglalt hely. E tényezők vizsgálata során megállapította, hogy a diáktüntetések férfi résztvevői pontosabban fejtették ki követeléseiket, míg a nők az erőszakmentes módszereket részesítették előnyben. Ugyanakkor, a férfiakéhoz hasonló részvételi és magatartásbeli jellemzőik ellenére – különösképpen az erősen patriarchális jegyeket viselő diáktüntetések esetében – a nőket kiszorították a döntéshozatali pozíciókból. A szerző az 1996–97-es tüntetések fontosságát a nőmozgalom szempontjából értékelve kifejti, hogy a tömegmegmozdulások a különböző önszerveződő civil nőcsoportok tevékenységének is köszönhetőek, és ugyanakkor a nőmozgalmak közötti összefogás lehetőségét is megteremtették.

A diáktüntetésekről készült felméréseket a Belgrádi Egyetem Pszichológiai Intézetének munkatársai végezték. A Szociológiai Intézet kutatóihoz képest ők már rendelkeztek bizonyos tapasztalattal ezen a téren, mivel az 1992-es diákmegmozdulások során már folytattak kutatásokat. Az 1996–97-es tüntetések esetében az 1992-ben kifejlesztett módszertan alapján dolgoztak. A tanulmányok alapjául a tiltakozások során készült három felmérés eredményei szolgáltak.

Bora Kuzmanovic: Value Orientations and Political Attitudes of Participants (A résztvevők értékrendválasztása és politikai attitűdjei). A tanulmány egy 402 diákból álló minta lekérdezésének főbb eredményeit közli. A mintában nem volt egyenlően reprezentálva minden egyetemi kar, a nemek szerinti megoszlás majdnem azonos volt. A diákok nagy része belgrádi volt, vagy más városi környezetből származott, ami a Belgrádi Egyetem diákjainak általános jellemzője. Kétharmaduk vallotta szerbnek magát, és családját a többségük középosztálybelinek nevezte meg, amit a szüleik foglalkozás szerinti besorolása is igazolt.

Kuzmanovic arra kereste a választ, hogy a spontán diáktüntetésből kinőhet-e egy hosszú távú célokkal rendelkező mozgalom. Kutatása során a diáktüntetésekben résztvevők értékrendjének és politikai attitűdjeinek különböző elemeit vizsgálta meg.

A demokratikus értékrend elfogadását egy negatív kijelentéseket tartalmazó hatpontos skálán vizsgálva megállapította, hogy a válaszadók többsége a demokratikus értékrend híve, viszont arányuk csökkenő tendenciát mutatott az általános szinttől a konkrét kérdések felé haladva. A tekintély tiszteletének vizsgálatához egy hatpontos Adorno-féle skálát használt, és az eredmény azt bizonyította, hogy a diákok jóval nagyobb része utasítja el ezt a fajta értékrendet, mint az átlaglakosság vagy korábbi tüntetések résztvevői. A hallgatók szabadsággal és egyenlőséggel kapcsolatos értékrendjét a két érték szembeállításával vizsgálta úgy, hogy a válaszadónak a két alternatíva közül kellett választaniuk. Csakúgy, mint a polgári tüntetésekben készült felmérések esetében, a diáktüntetésekről készült kutatás is azt találta, hogy a válaszadók többségének a nemzeti identitás hazafiassági kérdés, és egy csoporthoz való tartozás pszichológiai igényét elégíti ki. Ugyancsak jelentősnek bizonyult azok aránya, akik más nemzetekkel szemben gyanakvást és félelmet éreztek, valamint azok száma is, akik Koszovó esetében elutasították a demokratikus megoldásokat, annak ellenére, hogy a demokrácia értékrendje iránt fejezték ki preferenciáit.

Dragan Popadić: Student Protests: Comparative Analysis of the 1992 and 1996–97 Protests (Az 1992-es és az 1996–97-es diáktüntetések összehasonlító elemzése). A szerző a két tüntetés összehasonlítását a két empirikus felmérés eredményeinek összevetése és sajtóbeszámolók alapján végezte. Az 1992-es felmérés egy 374 diákból álló minta lekérdezése alapján készült a tüntetés 12. napján. Az 1996–97-es tüntetések esetében az összehasonlítás alapja az 1996. december 8–11. között készült második felmérés, amely a polgári és a diáktüntetések résztvevőit és a részt nem vevőket egyaránt vizsgálta. A mintát egy 180 főből álló diákcsoport képezte, akik rendszeresen vagy időszakosan részt vettek a tiltakozásokon.

Popadić következtetései alapján az 1992-es diáktüntetések résztvevőinek követelése jóval ambiciózusabbak voltak, mint négy évvel később, mivel akkor a kormány, a parlament és maga Milošević lemondását is követelték. Ugyanazon kérdésekre adott válaszok összevetése alapján az is kiderült, hogy az 1996–97-es tüntetések résztvevői erősebben bíztak a kompromisszum, illetve követeléseik teljesítésének lehetőségében, amit a szerző kisebb horderejű követeléseiknek tulajdonít. Az 1996–97-es diáktüntetőkre nemcsak nagyobb eltökéltség és optimizmus volt jellemző, hanem nagyobb külső támogatottságban is részesültek. A kutató azt is megállapítja, hogy a diákok mindkét alkalommal elhatárolták magukat a párhuzamosan zajló politikai tüntetésektől, viszont a pártszimpátiára vonatkozó kérdésekre mindkét esetben a legalacsonyabb értékelést a kormánypárt, a legmagasabbat pedig az ellenzéki koalíció kapta.

Andjelka Milić–Ljiljana Čickarić–Mihajlo Jojić A Generation in Protest (Tiltakozó generáció) című tanulmánya zárja a második részt. Az empirikus kutatás a diák-tüntetések személyiségét vizsgálja meg, a diákokat a szocializáció során ért hatások függvényében. A kutatás az általános társadalmi keretet képező jugoszláv összsváltságon belül működő két fontos szocializációs erő, a család és a diákmegmozdulások szerepét vizsgálta.

A felhasznált kérdőív két tematikus részből állt: az első a tüntetés résztvevőinek egyéni jellemzőire irányult, a második a család és – ezen belül – a szülők szerepét vizsgálta a válaszadó éretté válásának folyamatában, a harmadik pedig a tüntetés szervezésére, a részvételre és tapasztalatokra vonatkozott. A minta két diákcsoportból és egy kontrollcsoportból állt. Az első diákcsoportot 107 fő alkotta, amely a tüntetések vezetésében, szervezésében és lebonyolításában aktívan résztvevőket tartalmazta. A második csoportba 118 véletlenszerűen kiválasztott rendszeres résztvevő tartozott. A kontrollcsoport ugyancsak véletlenszerűen kiválasztott 110 diákból állt, akik nem vettek részt a tüntetéseken.

A felmérés eredménye a „résztvevők” nagyobb függetlenségére és sikerességére utalt, ugyanakkor a jövőbeni tervek tekintetében a „részt nem vevők” nagyobb pragmatizmusról tanúskodtak. A kutatók szerint bár mindhárom csoportbeli diákok szülei átlagosnál magasabban képzetek voltak, a három csoport közötti attitűdbeli különbségek eltérő társadalmi rétegekhez való tartozásukat jelzik. Eszerint az első csoport szülei a felsőközéposztályhoz vagy egyéb elitcsoportokhoz tartoztak, a második csoport a középosztály alsóbb rétegeihez, míg a harmadik csoport megosztott a különböző rétegek között. Tekintélyelvű neveltetésben a harmadik csoportokhoz tartozók részesültek leginkább, míg az első csoport tagjainak szülei voltak a legengedélyesebbek. A szerzők szerint a „résztvevőket” a „részt nem vevőktől” politikai szocializációbeli eltérések különböztették meg. A „résztvevők” szülei nyomdokaiba léptek, de nem azáltal, hogy elfogadták azok értékrendjét és politikai nézeteit, hanem mert neveltetésük inspirálta és motiválta őket a társadalmi aktivitásra.

Sreten Vujović Protest as an Urban Phenomenon (A tüntetés mint városi jelenség) című befejező tanulmánya a városi jelleget viselő polgári és diáktüntetések a polgári engedetlenség ritka megnyilvánulásaként vizsgálja meg. Szerinte, jellegüknél fogva, ezek a tüntetések beleillenek a modern társadalmi mozgalmak képletébe, mint olyan pártsemleges, önkéntes, spontán és békés tömegmegmozdulások, amelyek új módszereket és kifejezési formákat alkalmaznak, és új nyelvezetükkel, szimbolikájukkal, valamint médiabarát megnyilvánulásukkal ellenzéki vagy alternatív politikai kultúrát alakítanak ki.